

УДК 340.1

М.М. Жовтобрюхкандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет**НЕОМАРКСИЗМ ЯК ВИРАЖЕННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ЄВРОПЕЇЗМУ
ТА СУЧАСНЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПІДҐРУНТЯ
СОЦІАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ**

Статтю присвячено проблемі зв'язку європеїзму як типу правової культури з неомарксизмом та християнською етикою як підвалинами конституювання соціальної правової держави.

Ключові слова: неомарксизм, європеїзм, християнська етика, соціальна правова держава.

I. Вступ

Цікавим для вивчення у контексті культурно-правової зумовленості соціальної правової держави є сучасний неомарксизм. Це сукупність оновлених соціально-економічних концепцій XIX–XX ст. у руслі ідейної традиції, яка сходить до К. Маркса та протиставляє себе колишньому, так званому, ортодоксальному марксизму як у версії Ф. Енгельса – К. Каутського – Г. Плеханова, так і у версії В. Леніна – Й. Сталіна. Неомарксизм включає в себе політичні та правові теорії, футурологію, релігієзнавство. Неомарксизм як “новий марксизм” набуває змісту лише на тлі своєї опозиції “старому марксизму” і на тлі протиставлення диктатурі пролетаріату освіченої та соціалізованої соціальної правової держави, що реалізує принципи гуманізму.

Неомарксистський бунт проти канонів марксизму в розумінні природи і сутності так званої соціалістичної держави повністю відповідає принциповій позиції самого К. Маркса, який дуже скептично ставився до спроб канонізації його філософії, перетворення її в наднауку, в універсальну “схему”, під яку можна було б “підігнати” і світобудову, й історію, і вільну розумову діяльність. У Росії в 90-х рр. XIX ст. однією із провідних течій суспільної думки стає легальний марксизм: М. Бердяєв, С. Булгаков, П. Струве, М. Туган-Барановський, С. Франк та ін. В Австро-Угорщині виникла школа австромарксизму (А. Адлер, О. Бауер та ін.) [2, с. 11].

Видатний німецький історик і соціолог М. Вебер (1864–1920) зробив свій внесок в уточнення специфіки методу К. Маркса, водночас піддавши критиці деякі класичні положення марксизму щодо класового підходу до держави. Зокрема, критики зазнало положення про те, що неосвічений пролетаріат зможе розбудувати коли-небудь державу, де “вільний розвиток кожного зможе стати умовою вільного розвитку всіх”. М. Вебер критикував терористичні методи марксизму

в завоюванні політичної влади і створення держави, вказуючи на їх несумісність із соціокультурним плюралізмом та правом особи на життя, честь і гідність [1].

Нова фаза неомарксизму, так званий західний марксизм починається з 1923 р., коли вийшли друком книжки “Історія і класова свідомість” Д. Лукача та “Марксизм і філософія” К. Корша, у яких було висунуто вимогу застосувати марксизм до самого марксизму. Черговим етапом еволюції неомарксизму стало формування Франкфуртської школи, яка склалася навколо Франкфуртського інституту соціальних досліджень [2, с. 21–22]. У 50–60-х рр. XX ст. належну увагу приділили К. Марксу і неомарксизму такі відомі французькі інтелектуали, як: Р. Барт, Ж. Лакан, К. Леві-Строс, М. Фуко та ін. Однак зміною парадигм немарксистське мислення завдячувало, в першу чергу, Л. Альтюссеру та його школі.

Представники цієї школи спираються на провідний постулат і головну цінність класичного марксизму – радикальний гуманізм. Друга половина 70-х рр. XX ст. стала фінальним етапом західного марксизму. Пішли із життя Т. Адорно, Блох, Гольдман, Д. Лукач, Г. Маркузе, М. Хоркхаймер, дещо пізніше – Л. Альтюссер, різко впала продуктивність учнів Делла Вольпе і Банфі.

На межі 70–80-х рр. XX ст. західний марксизм фактично припинив своє існування як самостійна ідейна течія у романських країнах – Італії, Франції, Іспанії, за невеликим виключенням (книга італійського неомарксиста У. Черроні «Криза марксизму. Теорія перед обличчям “масового суспільства”» 1978 р.) [2, с. 21–22].

Останньою стадією еволюції неомарксизму є міжнародний постмарксизм, який почав розвиватися в 80–90-х рр. XX ст. у Європі. Для постмарксизму, який вписався у контекст нової епохи становлення державності, зовсім неактуальним став розподіл між “західним” і “східним” (азійським) типом державності.

Постмарксизм, нарешті, розімкнув Марксове мислення як у напрямі минулого, так і в напрямі майбутнього в розумінні природи державної влади і права: для Г. Маркузе першим постмарксистом до К. Маркса стає Г. Гегель, оскільки «саме ним було відкрито поле певного роду розривів у державно-правовому мисленні, залатаних потім марксизмом» [4, с. 31].

У сучасній Росії при Московському державному університеті ім. М. Ломоносова створено асоціацію неомарксистів, яка є філією нової європейської організації. Очолює її професор А. Бузгалін. Він видав книги «Ренессанс социализма» (2003), «Анти-Поппер. Социальное освобождение и его друзья» (2003), разом з А. Колгановим «Сталин и распад СССР» (2003), «Глобальный капитал» (2007).

«Марксизм – мертвий» – такий політичний діагноз останнім часом ми чуємо досить часто. Але альтернативний діагноз цілком можливий: у минуле відійшов лише один конкретний різновид марксизму, і в наш час, коли держава в системі ринкової економіки і далі переживає тяжкі економічні кризи, а екологічні проблеми становлять дедалі більшу загрозу самому існуванню людства, видається майже безперечним, що залишатиметься значний простір для впровадження у практику державно-правового будівництва країн Західної Європи різних неомарксистських ідей.

II. Постановка завдання

Метою статті є визначення засадничих аспектів зв'язку між християнською етикою та неомарксизмом як конституюючих складових європейської правової культури та підґрунтя соціальної правової держави.

Завданнями статті є: 1) визначення засадничих аспектів зв'язку між християнською етикою та неомарксизмом; 2) визначення засадничих аспектів зв'язку між європейською правовою культурою та неомарксизмом як підґрунтям соціальної правової держави.

III. Результати

Неомарксизм, або «західний марксизм» є широким теоретичним вченням і водночас системою практичних заходів з організації такого типу державно-правового ладу, де змогла б утвердитися свобода в найширшому значенні, свобода, яка передбачає розкриття всіх можливостей і потенцій людини у сфері культури та духовності.

Неомарксизм, який є світоглядною основою сучасних європейських соціалістичних вчень, розглядає людину не як представника того чи іншого класу, а передусім саме як особистість: «Точка зору класу, партії, бойового союзу ніколи не може бути останньою інстанцією й повинна переглядатися та перевірятися для встановлення її відповідності гуманізації людини, її самореалізації» [4, с. 90].

Європейська правова, культурна та етична традиції, в яких виникла ідея соціалізму, розглядають людину, її особистість як найвищу мету, а не засіб для досягнення певного результату. Жодні економічні системи чи політичні доктрини не повинні домінувати над інтересами розвитку людини. Складовими неомарксизму в практиці державно-правового будівництва, як і класичного марксизму, є принцип радикального гуманізму й ідея справедливої суспільної організації.

Держава, яка надихається християнською етикою та соціалістичним ідеалом, можлива й може нести відповідальність лише на шляху істинної демократії та гуманізму, тобто у формі демократичного соціалізму.

У центрі сучасних неомарксистських теорій соціальної держави перебуває постулат демократизації суспільства, господарства та звільнення людини від політичного панування. Мова йде не про часткове звільнення, не про сегментарне індивідуальне чи політичне, економічне чи культурне звільнення. Здебільшого мова йде про «звільнення звільнень», про універсальну, людську емансипацію, «в якій дійсна індивідуальна людина у своєму емпіричному житті долає абстрактного громадянина <...> і в своїх індивідуальних відносинах стає родовою істотою» [2, с. 67].

Критика К. Марксом буржуазної правової держави полягала в тому, що остання ніколи не зможе перерости корпоративну, соціально-класову логіку. Відносини власності та виробництва, на його думку, визначають не тільки соціокультурні, а і духовні передумови людського буття.

Один із теоретиків сучасного неомарксизму Г. Хустер вважає, що разом із визначенням звільненої людини як родової істоти драма марксистської теорії політико-правового звільнення досягає свого апогея. На місце просвітницького ідеалу всевладдя людського розуму, який приходить на місце Бога, приходить тоталітарна держава. За нею зникає людина, стаючи «ансамблем суспільним відносин» і продуктом історії [6, с. 144].

Другим актом цієї драми, як вважає Г. Хустер, є втрата реально існуючої людини як людини, що втратила себе. Не можливо зробити так, щоб звільнення людини відбулося в світі ідеології та права, який засуджується як неістинна, фальшива дійсність. Тільки через знищення цього недосконалого і несправедливого політико-правового порядку відбудеться «друге народження» людини [6, с. 145].

Емансипативна парадигма, як називає її Г. Хустер, виступаючи в класично марксистському та модерному неомарксистському варіантах, бере свій початок від етичної концепції автономної дії І. Канта, яка і стала

першоосною для європейського праворозуміння і створила ціннісний базис для європейської правової культури. Її зміст, в інтерпретації автора, зводиться до такого [6, с. 150–154].

Сучасна людина програмується сукупністю зовнішніх (гетерономних) чинників. Це означає, що її потреби, цілі, намагання і цінності виростають з об'єктивізованих (відчужених) формоутворень політико-правової організації, які були створені попередніми поколіннями. У цих об'єктиваціях втілена не тільки виробнича сила, а і повсякденне існування людини, обтяжене жорсткою історією боротьби за виживання.

Людина, народжуючись у світі боротьби всіх проти всіх, сприймає себе неавтентично, вона неспроможна бути собою, оскільки соціальне оточення вимагає від неї репресивно-інструменталістського ставлення до суспільства і самої себе.

Через це поведінка людини завжди підпорядковується логіці “репресивного панування” (Г. Маркузе) [3, с. 112], і саме тому неможливо зробити із соціальної інженерії сучасної держави добробуту “технологію людського звільнення”, оскільки в світі, який є продуктом історії боротьби за виживання, будь-яке досягнення науки набуває значення маніпулятивного знаряддя; воно спроможне лише вдосконалювати панування, тобто “не зможе слугувати людині як автономній істоті” [3, с. 114].

Принципова помилка К. Маркса, на думку Г. Хустера, полягала в тому, що він виводив історію суспільства з історії природи, дискредитуючи соціотворчі потенції людини. Своєрідний “соціальний натуралізм К. Маркса” [6, с. 145–146] виявляється і в тому, що майбутнє покоління ніколи не зможе відокремити себе від фатальної сили минулого, яка діє подібно до природного закону. Але головним є навіть не це.

Самообожнення людини у К. Маркса починається з праці, тобто з діяльності, яка завжди відбувається на зовнішній основі, примусово; але саме вона, на його думку, є сферою звільнення людини від будь-якої залежності. Ця марксистська ідея “звільнення через працю” навряд чи підтримується сучасними теоретиками неомарксизму.

Так, у вже згадуваній праці Е. Бекенфорда [5] міститься засудження марксистського песимізму. Адже соціальна держава може формуватись лише як антитеза класової держави. “Вона не претендує на звільнення людини від праці як такої (це є практично неможливим), але вона може і повинна звільнити її від примусової, рутинної праці, в якій людина є лише знаряддям самого процесу праці, тобто відчужена від себе” [5].

Із категоричного імперативу І. Канта виростає теорія автономної дії, звільненої від влади природної необхідності. На думку Г. Хустера, саме вона є програмним імперативом сучасних неомарксистських концепцій соціальної держави.

Якщо у К. Маркса моральна свідомість є лише феноменом надбудови, який ніколи не може бути вищим, ніж економічний лад, що його породив, то в неомарксистській інтерпретації мораль є цілком автономною сферою, несумісною з “класовою мораллю”, котра є лише видозміненою ідеологією.

Установка на гармонізацію держави і суспільства, ідентифікацію індивідуального та соціального інтересів ґрунтується на вірі в людську раціональність. Легітимній, тобто звільненій соціальній державі відповідає звільнена від будь-якої зовнішньої детермінації, від усіх економічних і соціальних залежностей людина; необмеженій диспозитивній владі держави дорівнює індивід з абсолютною мобільністю та новими потребами, родова істота, що виступає господарем суспільства й історії.

Дослідження політико-правових засад неомарксизму свідчить про те, що емансипація (звільнення) визначається як подолання усіх природних, історичних і соціальних умов людського існування. Воно свідчить, що емансипація зумовлює руйнацію *conditio humana*. Воно, тим самим, примушує зробити висновок: емансипація є теоретично неможливою і практично негуманною, тому що вона пов'язана з народженням нової людини, оскільки вона означає друге, соціальне народження, яке відбувається всупереч біологічному і духовному народженню людини.

Оскільки визначена у такий спосіб емансипація є центральною умовою формування соціальної держави, її легітимність залишається утопічною. Дослідження моральних передумов свідчить одночасно про те, що суб'єкт емансипації, індивід, який сподівається на своє прометеївське самовизначення, перетворюється в ансамбль соціальних відносин, сутністю яких є функція відносин виробництва. Із самотуття індивіда виростає “транс-буття” соціальної правової держави як втілення родової істоти [2, с. 76–77].

Тут можна провести першу паралель із концепціями суверенітету соціальної держави, передусім у крюгерівському варіанті. Якщо там суверенній соціальній державі авансується умова самостановлення людини, то для емансипаторських концепцій соціальної держави суспільство має значення конституюючої умови людського самостановлення.

Для емансипаторських концепцій соціальної держави ця умова трансформується в “соціально керовану, колективну опіку, яка

опосередковує людське існування” [6, с. 158]. Якщо колективній опіці, таким чином, відповідає певна реальність, то звідси з логічною послідовністю випливає те, що експансія соціодержавної системи гарантій не може заходити занадто далеко. У сфері цих передумов виявляються слабкі місця для аналізу проблем соціальної держави.

У зв'язку із цим виникає запитання про те, чи спроможна існуюча соціальна держава проводити ці заходи і вимагати звільнення та в чому полягає специфічна відмінність між емансипаторськими неомарксистськими концепціями соціальної держави й ортодоксальною марксистською критикою буржуазної соціальної держави? Тоді як фундатори перших концепцій виходять із того, що соціальна держава під тиском робочого руху здатна докорінно змінити соціальні відносини, то ортодоксальний марксизм постулює постійність економічного ладу, стосовно якого всі надбудовчі феномени розглядаються як вторинні. М. Спікер порівнює концепцію К. Маркса з атомістичною гіпотезою, яка була спростована на початку ХХ ст.: як “атом” у К. Маркса виступає економіка, а в найширшому розумінні – виробництво засобів життя.

Друга відмінність полягає в тому, що неомарксистські концепції пов'язують соціальну державу з відкритим “звільненням від загрози діалогом усіх з усіма” [8, с. 112].

Марксистська версія теорії звільнення, на протиположності неомарксизму, переростає в самообожнення пролетаріату як емансипатора людства від кайданів рутинної праці. Звільнення має здійснюватись людьми, “в яких втрачені всі риси людини, у котрих людина втратила себе” [6, с. 120]. К. Маркс опосередковано визнає, що люмпенізований пролетарій буде діяти в буржуазному дусі, використовуючи насильство, яке є “повивальною бабкою історії” [6, с. 120].

Незважаючи на всю однолінійність висновків К. Маркса, до уваги слід взяти не їх відповідність реаліям сьогодення, а загальну гуманістичну спрямованість проти відносин репресивного панування. Справжня емансипація людини починається з того моменту, коли вона усвідомлює себе тотальною родовою істотою, тобто визнає непримусовий, активно-творчий і продуктивний спосіб життя. Вільна діяльність дорівнює звільненій людині, яка піднялася від обмеженості до соціокультурної універсальності, від захопленості поточними інтересами виживання – до вільного самобуття. Тому соціальна держава має бути представлена інтелектуальною елітою суспільства, яка позбавлена корпоративного соціального інтересу. Трансформації державно-правового ладу можуть бути тільки її справою.

Складовою неомарксистських концепцій соціальної держави виступають холізм та історизм (К. Поппер) [4, с. 20–35].

Холізм обстоює принципову неможливість розгляду соціальної взаємодії як результату міжіндивідної взаємодії. Для методологічних висновків щодо соціальної держави це означає визнання об'єктивної логіки розвитку інституцій на протиположності мінливості мотиваційних структур індивіда. Але неомарксизм по-різному інтерпретує це базове положення. Якщо у неомарксизмі 40–60-х рр. ХХ ст. цим інституційним формоутворенням приписується не тільки структурна, а й історична автономія, пов'язана з монополією керівного класу на істину (П. Бурд'є), то у версіях 70–80-х рр. ХХ ст. не йдуть далі визнання структурної автономії, виводячи історію інституції з політичної активності, із соціальної інженерії державного апарату.

І в першому, і в другому випадках холістична доктрина використовує прогресистську термінологію для виправдання реформаторських пошуків чи революції, які виступають як історично передзадана мета.

Другою складовою марксизму та неомарксизму є історизм, який не слід ототожнювати з історизмом або історичним методом. Історизм має стосунок до аналізу фактів, з якого вибудовується каузальний ланцюжок та цілісна картина епохи. Основою побудови такої закономірності не можуть бути надфактичні реалії; історизм уособлює програманість історії, розглядаючи факти як зовнішнє вираження наперед визначеної доцільності. Характерним є і те, що на фоні цієї телеології сама історія наповнюється етичним значенням – вона більшою мірою стає повчанням і мораллю, ніж наукою.

Але навіть вищенаведена характеристика неомарксистських концепцій не пояснює до кінця, чому саме Європа пішла іншим шляхом розвитку, чому теоретики держави і права, моралізуючи на кожному кроці щодо відчуженості об'єктивного розуму політичного суверена від здорового глузду буржуазного суспільства, спромоглися синтезувати етику автономної дії та соціальних реформ із реалізмом у прийнятті правильних законів. Відповідь на це дають концепції соціальної держави як суверена глобального управління.

IV. Висновки

Неомарксистські концепції соціальної держави мають чітко виражену гуманістичну спрямованість проти будь-якого увічнення відносин політичного, економічного, соціального та духовного панування. Соціальна держава розглядається передусім як соціально-історичний суб'єкт, який здійснює реконструктивну політику звільнення суспільства від комплексу інституалізованих формоутворень, породжених самою людською ді-

яльністю. Ці формоутворення, закріпившись у правових інституціях, створюють “одномірну людину” (Г. Маркузе), пристосовану лише до споживання та рабського способу життя.

На думку відомого теоретика неомарксизму Г. Хустера, вирішення економічної та соціальної проблем ще не можна оцінювати як стрибок зі сфери необхідності у сферу свободи, оскільки воно є лише “першим народженням людини”. “Другим народженням” буде подолання певного типу духовної самоорганізації держави і людини, які зорієнтовані на репресивні установки, жорсткий механізм зовнішнього програмування та контролю.

Сучасна людина виростає з відчужених соціальних інститутів, які були створені попередніми поколіннями. У цих відчужених соціальних інститутах втілена не тільки форма виробництва, а й обтяжена класовою боротьбою історія. У цьому уявленні класичного ортодоксального марксизму неомарксисти вбачають принципову помилку. Друга принципова помилка К. Маркса, на їх думку, полягала в тому, що він розглядав працю як сферу звільнення, тоді як ним було припущено логічну помилку, оскільки засіб узалежнення людини не може бути водночас засобом звільнення.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер ; [пер. с нем. М.И. Левинной,

Л.В. Михайлова, С.В. Карпушина]. – М. : Юрист, 1994. – С. 447–465.

2. Иваницкий В.П. Неомарксизм и становление государственности в странах Западной Европы / В.П. Иваницкий. – М. : Дельта, 2009. – 643 с.
3. Маркузе Г. Эрос и цивилизация / Г. Маркузе. – М. : АСТ, 1992. – 490 с.
4. Поппер К. Ниццета историцизма / К. Поппер. – М. : Астрель, 1993. – 205 с.
5. Bockenforde E.-W: Staat, Gesellschaft, Freiheit, Frankfurt, 1976. – S. 118–121.
6. Huster G. Der Soziale Rechtsstaat und Neomarxismus, in: RphH. – 4/1992. – S. 118–169.
7. Fischer R. Neomarxismus als moderne Begründung recht-staatliche Aufbau / R. Fischer. – Munchen : Beck, 2004. – 566 s.
8. Habermas J. Strukturwandel der Öffentlichkeit / J. Habermas. – 10. Aufl., 1979. – 356 s.
9. Habermas J: Theorie des kommunikativen Handel / J. Habermas. – Bd. 2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft. – Frankfurt, 1982. – 375 s.
10. Habermas J: Publizität und Legalität / J. Habermas. – Frankfurt, 1978. – 276 s.
11. Habermas J. Legitimitätsproblem im Spätkapitalismus / J. Habermas. – Edsuhhr, 1977. – 370 s.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2013.

Жовтобрюх М.М. Неомарксизм как выражение правовой культуры европеизма и современное концептуальное основание социального правового государства

Статья посвящена проблеме связи европеизма как типа правовой культуры с неомарксизмом и христианской этикой как основаниями конституирования социального правового государства.

Ключевые слова: неомарксизм, европеизм, христианская этика, социальное правовое государство.

Zhovtobruh M. Neo-marxism as the expression of the legal culture of europeanism and the contemporary conceptual foundation of the social legal state

This article is dedicated to the relations of europeism as the tipe of law-culture with neomarxizm and christlich ethic as the grounds of constitution of social right state.

Key words: neomarxizm, europeism, christlich ethic, social right state.